

Türk xalqlarının həmrəyliyinə xidmət edən tarixi hadisə

XX əsrin əvvəllərində ölkəmizdə milli dövlətçiliyin formalaşması və milli mədəniyyətin inkişafı Azərbaycan tarixinin qızıl səhifələrindən hesab edilir. Tədqiqatçı alimlərin, tarixçi siyasətçilərin əsrin intibah dövrü adlandırdıqları həmin dövr həm də illərlə yaranmaqda olan milli türkologiyanın təşəkkül mərhələsidir.

Tarixi müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanda son illər milli mədəniyyətə, xalqımıza, dövlətimizə, elmimizə başucalıq gətirən tarixi hadisələrə hər zaman dəyər verilir. Azərbaycançılıq ideyasının təbliğində rolunu oynayan şəxsiyyətlərin yubileyləri və bu sahədə yeni-yeni səhifələr açan tarixi hadisələr dövlət səviyyəsində qeyd edilir. Bu önəmli yaşantılardan, hadisələrdən biri də 90 il bundan əvvəl, 1926-cı il fevralın 26-dan martın 5-dək Bakıda Azərbaycanı Tədqiq və Tətebbü Cəmiyyətinin binasında (indiki AMEA-nın Rəyasət Heyətinin yerləşdiyi ünvan) keçirilən Birinci Türkoloji Qurultaydır.

Bu tarixi qurultayın o zaman Moskvada keçirilməsi nəzərdə tutuldu. Lakin Moskva "Qurultay iştirakçılarını qəbul etməyə imkanımız yoxdur" deyərək buna razılıq verməmişdi. Bir müddətdən sonra türkologiyanın beşiyi hesab olunan Bakı ikinci dəfə mərkəzə müraciət etmişdi. Bu zaman Moskva qurultayın Leninqrad (indi Sankt-Peterburq) şəhərində keçirilməsinə qərar verir. Buna baxmayaraq, Leninqradın rəsmi dairələri qurultayın keçirilməsi üçün

maddi imkanlarının olmadığını bildirərək tədbiri əngəlləyirlər. Amma zaman özü dikte edirdi ki, ayrı-ayrı coğrafi ərazilərdə yaşayan türk xalqlarının maddi mədəniyyət abidələri, xalqların tarixi, etnoqrafiyası, dilin öyrənilməsi sistemə salınmalıdır. Türk xalqlarının ortaq tarixini, türk dillərinin ortaq ədəbiyyatını yazmaq lazımdır. Bir sözlə, qurultayda ortaq tarixdən milli dilə qədər olan dövrün dil mənzərəsi yaradılmalı idi. Bu zaman Azərbaycanı Tədqiq və Tətebbü Cəmiyyətinin sədri professor Vəli Xululflunun və Yeni Əlifba Komitəsinin sədri Səməd Ağamalıoğlunun birgə təşəbbüsü ilə mərkəzə ünvanlanan məktub-müraciətə əsasən Moskvanın razılığı ilə qurultayın Bakıda keçirilməsi reallaşır.

Qurultayın işində 600 alim iştirak etmişdi ki, bunun da 131 nəfəri keçmiş SSRİ məkanında türkdilli xalqlar yaşayan bölgələrdən, habelə xarici ölkələrdən dəvət olunanlar idi. Bu nümayəndələrin bir qismi mütəxəssislər, türkoloqlar, tarixçilər, bir qismi də ictimai-siyasi xadimlər olub. Fevralın 26-dan martın 5-dək davam edən bu tarixi qurultay günlərində 17 iclas

keçirilib, türkdilli xalqların tarix və etnoqrafiyasına, ədəbiyyatına, dilçilik məsələlərinə, türk dillərinin tədrisi problemlərinə həsr olunan 37 məruzə dinlənir. Bütün bunlarla bərabər, qurultay dünya mədəniyyəti tarixində türk xalqlarının payının az olmadığını bir daha sübuta yetirib.

Birinci Türkoloji Qurultayın proqramı, orada müzakirə olunan məsələlər bu gün də türkoloqlarımızın qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. Bu mənada türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsinin vəziyyəti ilə bağlı akademik V.V.Bartoldun məruzəsi dinlənilib və bu məruzə əsasında qətnamə qəbul edilib. Qətnamədə qeyd edilir ki, türk xalqlarının yazılı abidələrinə ciddi şəkildə fikir vermək lazımdır. Yazılı abidələrin siyahısı tutulmalı və onlar qorunmalıdır. Hətta onlardan ən iriləri qoruyub yerini elan olunmalıdır. Müqayisə üçün təkə onu qeyd etmək kifayətdir ki, indi Ermənistan adlanan ərazidə Azərbaycan türklərinə aid yazılı abidələr ermənilər tərəfindən məhv edilib, dağıdılıb. Məsələn, Cücəkənd yazılı abidələri, Nüvədi yazılı abidələri və s. Hələ gizli qalan, aşkarlanan neçə-neçə yazılı abidəmiz ermənilərin əlindədir, daha doğrusu, erməni vandallarının işğalı altındadır.

Türk xalqlarının tarixində əhəmiyyətli rola malik Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi barədə Prezident İlham Əliyev cari il fevralın 18-də sərəncam imzalayıb. Sərəncamda qeyd edilir ki, 2016-cı ildə Ba-

ki şəhərində Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsinin 90 illiyi təmam olur: "Türkoloji qurultay türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasında yeni mərhələnin təməlini qoymuş diqqətəlayiq hadisələrdəndir. Qurultayda əsaslı müzakirə obyektinə çevrilmiş problemlərlə bağlı böyük perspektiv əhəmiyyətə malik qərarlar qəbul edilmiş, latın qrafikalı yeni əlifbaya keçidin elmi-metodik prinsipləri işlənilib hazırlanmışdır. Həmin əlifbanın ilk kütləvi təbtiqinə türkdilli respublikalardan məhz Azərbaycanda başlanması hələ XIX əsrdən etibarən burada mütarəqqi ziyalılardan əlifba islahatı uğrunda fəal şəkildə apardıqları mübarizənin nəticəsi idi. Lakin sovet idarə üsulu çox keçmədi ki, bütün bunların ardıcıl gerçəkləşdirilməsinin qarşısını müxtəlif vasitələrlə aldı".

Mənbələrdən məlumdur ki, qurultayın diqqət mərkəzində olan əsas məsələ türkdilli xalqlar üçün latın qrafikasına əsaslanan yeni əlifbanın qəbul edilməsi idi. Burada bütün sahələrdə, o cümlədən terminologiya, orfoqrafiya, ana dilinin tədrisi metodikası sahəsində olan problemləri meydana çıxarmış və onların həlli yollarını göstərmiş qurultay türkdilli xalqların həyatında böyük rol oynayıb, onların tarixinin, etnoqrafiyasının, ədəbiyyatının, incəsənətinin elmi cəhətdən dərinlən öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi sahəsində yeni üfüqlər açdı.

Bütün bunlara baxmayaraq, təəssüf ki, birinci qurultayda müzakirə edilən məsələlərin bir çoxu

postsovet məkanının türkdilli xalqlar yaşayan bəzi bölgələrində hələ də həllini tapmayıb. Orfoqrafiya sahəsindəki problemlərin bəziləri 1966-cı ildə Bakıda Birinci Türkoloji Qurultayın 40 illiyi münasibətilə keçirilən Ümumittifaq Türkoloji Konfransının qərar və tövsiyələri kağız üzərində yazılmaqdan o yana gedə bilməyib.

Türkoloq və dilçi alimlərin araşdırmalarına görə, Birinci Türkoloji Qurultayın gedişini ittifaq mərkəzində izləyirmişlər. Qurultay iştirakçılarının "Növbəti türkoloji qurultayın iki ildən gec olmayaraq Səmərqənd şəhərində keçirilməsi haqqında" qərarı Moskvanı əməlli-başlı narahat etmişdi. Odur ki, türk xalqlarının ədəbiyyatla, dillə, əlifbaya birləşməsinin qarşısını kəsmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə başlanılıb. Stalinin əldə etdiyi qurultay iştirakçılarının tam siyahısına əsasən postsovet məkanından olan türkoloq alimlərin hamısı bir-bir repressiyaya məruz qalıb, yaxşı halda qarlı Sibirin gedər-gəlməzlərinə sürgünə göndərilib.

Prezident sərəncamında bildirilir ki, XX yüzilliyin sonlarına doğru Azərbaycan Respublikasının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ilə Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusu qəti surətdə təsbit edildi və türkoloji qurultay tərəfindən vaxtilə irəli sürülmüş tövsiyələrin müasir şəraitdə uğurla həyata keçirilməsi üçün əlverişli zəmin yarandı. Sənəddə "Bir əsr boyunca üçüncü dəfə dəyişdirilməyə məruz qaldıqdan sonra latın qrafikalı yeni

əlifbaya keçildi və ölkənin ictimai-siyasi həyatının, xalqın yazı mədəniyyəti tarixinin tələyüklü məsələlərinin həlli istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Qurultaydan bəri ötən dövr türkologiyaya dair araşdırmalar sahəsində yeni konsepsiyaların formalaşdırılması, Azərbaycanın türkoloji araşdırmaların nüfuzlu mərkəzlərindən biri kimi tanınması və türk xalqlarının mədəni-mənəvi birliyinin nəzəri-elmi bünövrəsinin yaradılması ilə əlaqədardır. Qazanan nailiyyətlər eyni zamanda qurultayın təşkili işinə töhfələr vermiş totalitar rejim qurbanı görkəmli alimlərin xatirəsinə ehtiramın ifadəsidir", - deyərək vurğulanır.

Sərəncamda qeyd edildiyi kimi, böyük Sovet imperiyası dağılandan sonra Azərbaycanın əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərdən biri də ana dilimizin dövlət dili statusu qazanması, bütün sahələrdə geniş inkişaf yoluna çıxmasıdır. Hələ sovetlər dönəmində, 1978-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyev Konstitusiyamıza Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə ayrıca maddə salınmasına nail olmuşdu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyi haqqında" sərəncamında qeyd edildiyi kimi, Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan "Dövlət dilinin təbtiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il və "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il ta-

rixli fərmanlar isə ana dilimizin inkişafında mühüm istiqamətverici sənədlər hesab edilməlidir. Bütün bunlar Birinci Türkoloji Qurultayın qərarlarının məntiqi davamı olmaqla, həmin qərarların tarixi əhəmiyyətini təsdiq edir və onların obyektiv zərurətdən meydana gəldiyini göstərir.

Türk xalqlarının tarixində ən böyük hadisələrdən biri hesab edilən Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyi on il bundan əvvəl Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2005-ci il 9 noyabr tarixli sərəncamına əsasən böyük təntənə ilə qeyd olunub. 23 aprel 2006-cı ildə isə Bakıda Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illiyinə həsr edilən elmi konfrans keçirilib.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) və Təhsil Nazirliyinin birgə keçirdiyi konfransda Azərbaycan türkoloqları ilə yanaşı, Türkiyə, Qazaxıstan, Tatarıstan, Qaqauz Yeri, İran, Gürcüstan və Moskva alimləri, səfirilər iştirak edib. Əminliklə deyərək bilirik ki, Prezident İlham Əliyevin Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi barədə böyük dəyərə malik sərəncamından irəli gələn tədbirləri AMEA Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə paytaxt Bakıda və respublikamızın digər şəhər və rayonlarında, texnikum, institut və universitetlərdə, eləcə də aidiyyəti qurumlarda böyük təntənə ilə həyata keçirəcəkdir.

Rəhman SALMANLI,
"Azərbaycan"